

СЕМІОТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА КОМУНІКАЦІЇ “ДОТИК”

Жуковська А. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті на матеріалі сучасного англомовного художнього дискурсу розглянуто знакову природу невербального компонента комунікації “дотик”, вивчено особливості його походження, форм вираження та сфер уживання. Семіотичний підхід, застосований до аналізу емпіричного матеріалу, дозволяє виділити три семіотичні класи дотиків: дотики-емблеми, дотики-ілюстратори та дотики-регулятори. Подано детальний розгляд специфіки функціонування та комунікативного потенціалу кожного з класів.

Ключові слова: невербальний компонент комунікації “дотик”, невербальний знак, тактильна поведінка, дотик-емблема, дотик-ілюстратор, дотик-регулятор.

В статье на материале современного англоязычного художественного дискурса рассматривается знаковая природа невербального компонента коммуникации “касание”, изучаются особенности его происхождения, форм выражения и сфер употребления. Семиотический подход, примененный к анализу иллюстративного материала, позволяет выделить три семиотических класса касаний: касания-эмблемы, касания-иллюстраторы, касания-регуляторы. Детально рассматриваются специфика функционирования и коммуникативный потенциал каждого из классов.

Ключевые слова: невербальный компонент коммуникации “касание”, невербальный знак, тактильное поведение, касание-эмблема, касание-иллюстратор, касание-регулятор.

The article reveals the sign nature of the nonverbal component of communication “touch” and presents the study of the peculiarities of its origin, forms and domains of usage in Modern English discourse. The semiotic approach applied to the data obtained allows to distinguish three semiotic classes of touches: emblems, illustrators and regulators. The detailed analysis of the specific functions and communicative potential of each semiotic class is provided.

Key words: nonverbal component of communication ‘touch’, nonverbal sign, touch behavior, touch emblems, touch illustrators, touch regulators.

Панівна антропологічна парадигма в галузі гуманітарних наук зумовила закономірне введення до кола психологічних, соціологічних, психолінгвістичних, культурологічних та лінгвістичних студій вивчення невербальної поведінки людини у всіх її виявах та широті функціонального потенціалу. Невербальна поведінка представлена невербальними компонентами або знаками, що мають особливе походження, форму вираження і сферу функціонування та розглядаються лінгвістами передусім крізь призму узгодженого та одночасного функціонування із системою вербальних знаків у процесі мовленнєвої діяльності [4, с. 7].

Постановка наукової проблеми та її значення. Зростаючий інтерес до невербальної комунікації зумовив появу великої кількості дослідницьких робіт, присвячених вивченню безпосередньо невербальних компонентів комунікації. Нове осмислення проблем взаємодії вербальних та невербальних, у тому числі і тактильних, дій комунікантів, впровадження новітніх методів аналізу номінацій невербальних компонентів комунікації зумовило **актуальність** нашого звернення до питання мовного втілення тактильної поведінки мовця з позицій семіотики. **Метою** цієї статті є дослідження функціонування невербального компонента комунікації “дотик” як невербального знака в сучасному англомовному художньому дискурсі з подальшою спробою класифікації жестів-дотиків із застосуванням семіотичного підходу. Таким чином, **об’єктом** дослідження у статті є англомовний художній дискурс, що містить лінгвальні позначення невербального компонента “дотик”, а його **предметом** – специфіка функціонування досліджуваного невербального компонента комунікації як невербального знака в англомовному художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Система тактильної чутливості (відчуття тиску, дотику, фактурності і вібрацій), що визначає здатність людини до тактильної діяльності та тактильного сприйняття світу, охоплює все людське тіло. Найбільше скупчення тактильних клітин розташоване на долоні, кінчиках пальців та губах. Тактильні відчуття рук разом із м'язово-суглобовою чутливістю утворюють дотик, завдяки якому руки можуть відображати форму і просторове положення предметів.

Словник жестів, знаків та мови тіла визначає дотик як: 1) тактильний сигнал, знак, який отримує реципієнт у вигляді тактильного відчуття шляхом фізичного контакту з будь-якою частиною його тіла; 2) знак, що передається адресату шляхом здійснення адресатові фізичного контакту з будь-якою частиною його тіла [8]. Тобто дотик за своєю природою передбачає обов'язкову присутність або задіяність двох сторін: активної (діючої, тієї яка торкається) та пасивної (приймаючої, тієї, якої торкаються). Відповідно, за критерієм можливого адресата тактильної дії виділяють дотики до себе, до іншого та до об'єкта.

Згідно з теорією невербальної комунікації П. Екмана та У. Фрізена невербальна поведінка може бути вродженою, носити універсальний або ж специфічний для певної культури характер [4, с. 45]. Дотик, будучи вродженим відчуттям та біологічно визначеною здатністю людини до тактильної діяльності, забезпечує когнітивний та соціоемоційний розвиток у дитинстві та продовжує в дорослому віці служити потужним каналом соціальної та комунікативної взаємодії [6, с. 566]. Тактильне сприйняття світу є первинним та універсальним, а тактильна поведінка – невід'ємним компонентом міжособистісної взаємодії, що досить чітко виявляється на ранніх етапах розвитку дитини, яка, з одного боку, торкається всього нового, таким чином пізнаючи навколишній світ, а з другого, – має життєву необхідність у тактильному контакті з дорослими, передусім матір'ю, яка так спілкується з немовлям, регулює його емоційний стан. Інший приклад універсального характеру тактильної поведінки пов'язаний з однією з пріоритетних функцій дотику в комунікативному акті – вираженням романтично-інтимного ставлення до адресата [1, с. 416]. Так, Десмонд Морріс, який на основі проведених досліджень виділив 14 груп тактильних контактів, можливих прилюдно, відзначає, що щонайменше 8 з них, а саме: схвальне поплескування, напівобійми, обійми, обійми за талію, дотик до голови, контакт "голова до голови", поцілунок, погладжування можуть виражати романтично-інтимне ставлення [7, с. 92].

З другого боку, певні форми тактильної поведінки є культурно специфічними. Наявність культурної нетотожності в невербальній комунікації представників різних націй визначає існування явищ міжкультурної омонімії та синонімії, а також неповної чи надлишкової інтерпретації тих чи інших типів дотиків у певній комунікативній ситуації. Культурну омонімію жестів-дотиків можемо спостерігати на прикладі дотику до себе, що має форму вираження "доторкнутися до мочки вуха". Зміст передаваного невербального повідомлення, буде змінюватися залежно від країни, національності адресанта: так, у Бразилії це буде означати "захоплення", тоді як в Іспанії та сама форма дотику матиме зовсім інше значення – "ти мене образив" [1, с. 135].

Явище міжкультурної синонімії передбачає різну форму кодування носіями різних культур одного й того самого невербального повідомлення. Наприклад, зміст невербального повідомлення "небезпека" виражатиметься по-різному в різних країнах: у Франції – у формі потирання носа вказівним пальцем, в Італії – постукуванням пальцем кінчика носа [1, с. 142].

Досліджуючи конкретні форми вираження невербального компонента комунікації "дотик", доречно, на наш погляд, звернутися до теорії знаків Ч. Пірса, а точніше, до однієї із запропонованих ним трихотомій знаків, яку сам учений вважав найфундаментальнішою [3, с. 76]. Взявши за основу принцип відношення знака до свого об'єкта, Ч. Пірс поділяє всі знаки на ікони, індекси та символи. Відповідно, у нашому дослідженні ми розглядаємо іконічні, індексальні та символічні типи дотиків, кожен з яких є більш чи менш домінуючим у тому чи іншому семіотичному класі дотиків.

Сфера вживання жестів-дотиків включає різноманітні за своїм характером ситуації та детермінована екстралінгвальними чинниками, типом передаваної інформації, ступенем інтенційності невербального акту, його усвідомленістю чи неусвідомленістю, реакцією на нього. Відтак, виділяють комунікативні, інтерактивні та інформативні невербальні акти у площині тактильної модальності. За допомогою комунікативних жестів-дотиків відбувається усвідомлена передача тієї чи іншої інформації. Це – діалогічний тип дотиків, що може бути іллокутивно зумовленим або іллокутивно зумовлюючим [1, с. 99]. В умовах інформативного невербального акту відбувається ненавмисна чи неусвідомлена передача інформації здебільшого за допомогою симптоматичних жестів-дотиків, що передусім виражають емоційний стан людини. Симптоматичні жести-дотики у своїй вихідній формі не є діалогічними, оскільки можуть мати місце, коли людина перебуває наодинці. Однак за умови усвідомленого та навмисного вживання симптоматичних жестів-дотиків у ситуації діалогу відбувається перехід симптоматичних жестів-дотиків у площину комунікативних, які, як зазначалося вище, мають діалогічну природу. Інтерактивний невербальний акт виконує регулятивну функцію, оскільки йдеться про здійснення певного впливу на адресата з метою зміни його поведінки, діяльності тощо [4, с. 46]. Дослідники невербальної поведінки визначають дотик як потужний усвідомлений чи неусвідомлений фактор впливу на співрозмовника, як засіб керування взаємодією [2, с. 163]. Уміло та вчасно використаний дотик може спонукати до поступливості, змушувати іншого зробити щось, діяти відповідно до наших комунікативних намірів. Спілкуючись, ми намагаємося різними способами контролювати діалог, спрямовувати його в потрібне нам русло. За допомогою дотику стає можливим, не перериваючи вербального повідомлення, спрямовувати, змінювати, регулювати комунікативну поведінку партнера. Наприклад: *“Why would I run!” Langdon demanded. “I’m innocent!” “Fachu feels otherwise.” Angrily, Langdon stalked toward the trash receptacle to dispose of the tracking dot. “No!” Sophie grabbed his arm and stopped him* (9, с. 45).

Оскільки невербальні компоненти комунікації, які мають особливу природу походження, конкретну форму і сферу вживання, прийнято трактувати як знаки, з огляду на все вищесказане, можемо зробити важливий для нашого дослідження висновок про знакову природу дотику. Комбінація чинників походження, форми вираження та сфери вживання визначають існування різних видів невербальних компонентів комунікації. З огляду на специфіку природи та функціонування дотику як невербального знака, ґрунтуючись на класифікації жестів, запропонованій П. Екманом та У. Фрізеном [5], та семіотичному підході до вивчення жестів Г. Крейдліна [1], у нашому дослідженні ми виділяємо такі семіотичні класи дотиків: дотики-емблеми, дотики-ілюстратори та дотики-регулятори.

Дотики-емблеми (ДЕ). Термін “емблема” був запропонований антропологом Д. Ефроном у 1941 р. для позначення жестів, що мають прямий вербальний аналог. Значення жестів-емблем усі представники тієї чи іншої культури тлумачать однозначно. Таким чином, ДЕ мають власне лексичне значення та здатність передавати інформацію незалежно від вербального контексту. Існують емблеми – аналоги слів або цілих висловлень. Більшість ДЕ незалежні від мовлення і можуть виступати в комунікативному акті ізольовано від нього. Однак існують емблеми, що вимагають обов’язкового мовленнєвого чи звукового супроводу. У свою чергу, серед ДЕ залежно від способу кодування виділяють іконічні та символічні емблеми.

У запропонованій Ч. Пірсом трихотомії знаків ікона – це знак, що відсилає до об’єкта, денотуючи його шляхом властивих йому (знаку) характеристик, незалежно від того чи існує такий об’єкт насправді чи ні [3, с. 58]. Іконічний знак репрезентує свій об’єкт головним чином через схожість, незалежно від способу його існування [3, с. 77]. Так, для іконічних ДЕ характерний безпосередній зв’язок зі своїм референтом, настільки точне відображення дійсності, наскільки тактильна модальність уможливорює його взагалі. Іконічні ДЕ можуть

утворювати іконічні речення, в яких одні тактильні одиниці виконують функцію суб'єкта, а інші – предиката. В основі іконічного способу співвіднесення невербального компонента комунікації з його референтом лежить принцип схожості, імітації.

Символ – це знак, що відсилає до об'єкта, денотуючи його через закон, що є сукупністю певних загальних ідей, які, діючи певним чином, стають причиною інтерпретації символу як такого, що відсилає до цього об'єкта [3, с. 87]. Символічним ДЕ властива регулярність та довільність, тобто не природний, а умовний зв'язок з об'єктом, до якого вони відсилають. До символічних ДЕ належать етикетні жести-дотики – невербальні знакові одиниці комунікативної поведінки людей, що відповідають суспільним нормам, прийнятим у певній ситуації, та підкреслюють ритуальні особливості цієї ситуації. Прикладом символічного ДЕ є рукоштовнання, варіації, функціональне навантаження та ситуації вживання якого змінюються залежно від територіальних, культурних, соціальних та особистих параметрів. Звичайно рукоштовнання – це демонстрація наміру уникнути ворожості, досягти мирного спілкування, налагодити контакт. Наведемо приклад: *“Hello, Mr. Smeath,” I say in polite, calm tones. “What a coincidence to see you here.” I hold out my hand for a symbolic, peacemaking handshake, but Derek Smeath doesn't even seem to see it. I gaze at him indignantly. He's not taking me seriously at all, is he? He hasn't shaken my hand, and he's not even listening to what I'm saying”* (10, с. 201). Символічність значення та дружлюбний характер рукоштовнання героїня намагається використати з метою владнати конфлікт, що виник між нею та працівником банку. Однак рукоштовнання не відбувається, що красномовно дає зрозуміти як героїні, так і читачеві про відсутність наміру дружлюбної співпраці та ворожої налаштованості зі сторони працівника банку.

Дотики-ілюстратори (ДІ) завжди вживаються в комунікативному акті разом з мовленням, його фрагментами або паралінгвістичними звуковими одиницями [1, с. 117]. Супроводжуючи вербальне повідомлення, ДІ збагачують, оживляють його, відіграючи важливу роль у смисловій, синтаксичній, прагматичній організації. ДІ, які кінетично акцентують мовленнєвий потік, структурують його, виділяючи певні фрагменти мовлення, називають наголосами. Наприклад: *“Don't be so perverse!” Guy bangs the table in exasperation. “You have Carter Spink over a barrel”* (11, с. 268). Серед ДІ виділяють також так звані дейктичні маркери, основна функція яких разом з вербальним повідомленням вказувати на людину, об'єкт, розмір, місце: *“This will cheer you up.” Trish's voice breaks my thoughts. She pats the shopping bags with suppressed glee”* (11, с. 80). Функціональний потенціал ДІ включає їх здатність невербально описувати хід мисленнєвого процесу, маркувати перехід до нової теми. Такі ДІ називають ідеограмами, а “ідеографічна” поведінка, на думку дослідників невербальної семіотики, дозволяє визначити стан людини, її почуття, те, про що вона думає: *“I bury my head in my hands, resting my elbows on the table, listening to the thump of my own heart, beating like a question. What am I going to do? What am I going to do?”* (11, с. 269). ДІ певною мірою можуть визначати стиль та манери поведінки людини. Ідеться про так звані ідентифікатори, які не тільки доволі точно характеризують вікові, статеві, соціальні та культурні особливості, але й створюють “матеріальну базу”, мотиви для різноманітних мовних оцінок людей, таких, як ‘обережний’, ‘мужній’, ‘дружлюбний’, ‘нудний’, ‘м'який’, ‘жорсткий’ тощо. ДІ можуть виконувати функцію невербальних реакцій на реальність, у тому числі й уявну. Це так звані екастерналайзери – різноманітні поведінкові тактильні одиниці, що відображають реакцію людини на комунікацію, її контекст, одночасно визначаючи її матеріальний та духовний досвід: *“You wouldn't let me in your house, though, would you? Friendship wouldn't quite extend that far.” Guy looks genuinely thrown. He pushes his hair back with both hands. “I felt terrible about that,” he says. “It wasn't me. It was Charlotte. I was furious with her” (11, с. 275).*

Основна функція дотиків-регуляторів (ДР) – встановлювати, підтримувати та регулювати комунікативний акт (вербальний та невербальний). За способом кодування домінуючими в цьому класі є іконічні та індексальні типи дотиків. ДР звичайно не усвідомлюються та не контролюються співрозмовниками, вони є інформативними та інтерактивними, оскільки застосовуються в ситуації взаємодії [1, с. 126]. Яскравим прикладом регулятивного потенціалу невербального компонента “дотик” служить такий фрагмент дискурсу: “*Langdon felt a squeeze on his knee, pulling him back, and Sophie’s green eyes were on him. He realized she had been speaking to him. “What do you think we should do with the Sangreal documents if we ever find them?” she whispered*” (9, с. 222). Дотик-стискання виявляється найбільш дієвим способом привернути увагу співрозмовника, повернути його до комунікативної реальності. Торкаючись до руки, поплескуючи по плечі тощо ми часто маємо намір привернути увагу іншого до того, таким чином регулюючи комунікативний акт, незалежно від того, наскільки є усвідомленою та контрольованою наша тактильна поведінка в той чи інший комунікативний момент.

Висновок. Отже, застосовуючи семіотичний підхід до класифікації лінгвальних утілень невербального компонента “дотик”, можна виділити такі семіотичні класи дотиків: дотики-емблеми, дотики-ілюстратори та дотики-регулятори. Для дотиків-емблем як невербальних аналогів слів та висловлень характерними є іконічний та символічний способи кодування. Дотики-ілюстратори, супроводжуючи комунікативний акт, структуруючи та акцентуючи його, відіграють важливу роль у його смисловій організації. Дотики-регулятори використовуються насамперед у ситуації взаємодії та є іконічними або індексальними за способом кодування.

Перспективним об’єктом подальших наукових досліджень вважаємо взаємодію фізичних параметрів та екстралінгвальних вимірів функціонування невербального компонента комунікації “дотик” як основних чинників визначення смислів тактильних дій комунікантів в англомовному художньому дискурсі.

Література

1. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературн. обозрение, 2002. – 592 с.
2. Нэпп М. Невербальное общение. Полное руководство / М. Нэпп, Д. Холл. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 512 с.
3. Пирс Ч. С. Начала прагматизма / Чарльз Сандерс Пирс; [перевод с английского, предисловие В. В. Кириченко, М. В. Колопотина]. – СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 352 с.
4. Серякова І. І. Магія невербальної комунікації: навч. посібник / І. І. Серякова. – 2-ге видання зі змінами та доповненнями. – К. : Освіта України, 2009. – 161 с.
5. Ekman P. Hand Movements / Paul Ekman, Wallace Friesen // The Journal of Communication. – 1972. – Vol. 22. – P. 353-374.
6. Hertenstein M. J. The Communication of Emotion via Touch / Matthew J. Hertenstein, Rachel Holmes, Margaret McCullough, Dacher Keltner // Emotion. – 2009. – Vol. 9, N. 4. – P. 566-573 [Електронний ресурс]. Режим доступу: : http://www.depauw.edu/learn/lab/publications/documents/touch/2009_Touch_The_communication_of_emotion_via_touch.pdf
7. Morris D. Manwatching / Desmond Morris. – NY. : Abrams, 1977. – 320 p.

Довідники

8. The Nonverbal Dictionary of Gestures, Signs and Body Language Cues / [ed. by D. B. Givens] [Електронний ресурс]. Режим доступу до словника: <http://www.members.aol.com/nonverbal2/diction1.htm>.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Brown D. The Da Vinci Code / Dan Brown. – N.Y. : Anchor Books, 2003. – 390 p.
10. Kinsella S. Confessions of a Shopaholic / Sophie Kinsella. – N.Y. : Dell Publishing, 2001. – 348 p.
11. Kinsella S. The Undomestic Goddess / Sophie Kinsella. – L. : Black Swan, 2006. – 416 p.